

Серебренников: Серебренников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – С. 87-107.

Телия: Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1988. – С. 173-204.

Tetyana Vilchynska. Language – conceptual picture of world: concept formation

The article is dedicated to the problem of correlation of language and conceptual pictures of world. Taking into consideration their interconnection, there has been introduced a term “language – conceptual picture of world” and substantiated expediency of its usage.

Key words: picture of world, language picture of world, conceptual picture of world, language-conceptual universum.

УДК 81*367.7

Олена Гоменюк (Тернопіль)

КОНЦЕПТ “БАТЬКІВЩИНА” У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-НЕОКЛАСИКІВ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу концепту „батьківщина” у мовному світі поетів-неокласиків – Юрія Клена та Олега Ольжича. Встановлено основні лексеми-вербалізатори концепту, з’ясовано його семантику, аксіологічну маркованість, розглянуто основні тропеїчні структури, через які актуалізується зміст концепту.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, мовно-концептуальна картина світу, концептуальний смисл, лексема-вербалізатор.

У мовознавстві в останні десятиліття дедалі більшу увагу почали приділяти проблемі дослідження концептів, мовної та концептуальної

картин світу. У зв'язку з цим посилюється інтерес до таких напрямків мовознавства, як когнітивна лінгвістика і лінгвокультурологія. Поняття концепту як лінгвокультурологічної одиниці представлено у працях Ю. Степанова, В. Маслової, С. Воркачова, Т. Радзівської, Н. Слухай, В. Карасика, Г. Слишкіна, С. Нікітіної, Т. Космеди та ін.

На думку білоруської дослідниці В. Маслової, концепти – це “не будь-які поняття, а лише найскладніші і найважливіші із тих, без яких складно уявити собі певну культуру” [Маслова: 27-28]. Як основні одиниці лінгвокультурології, концепти фіксують культурно значущу інформацію – збережені у колективній пам'яті народу символічні способи матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом або окремим індивідом [Селіванова: 303]. Серед різних напрямів лінгвокультурології привертає увагу концептологічний, виконаний на матеріалі різних дискурсів і спрямований на аналіз наявних у відповідній культурі концептів, встановлення культурних доміант. Зауважимо, що у сфері словесно-поетичної творчості концепт вивчали В. Маслова, В. Кононенко, Л. Синельникова, Т. Вільчинська, Н. Данилюк, С. Шуляк, К. Голобородько та ін.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати лінгвокультурологічну природу концепту „батьківщина” як одного із важливих етносимволів української етнокультури, реалізованого у творчості поетів-неокласиків.

У періоди репресій багато хто з українських поетів змушений був покинути рідний край і в еміграції боротися за його незалежність. До таких належать Євген Маланюк, Олена Теліга, Леонід Мосендз, Олекса Степанович, Юрій Дараган та інші митці, що репрезентують Празьку поетичну школу. З-поміж них виділяються постаті Олега Ольжича та Юрія Клена. Поети різної долі, але обох їх об'єднувало почуття любові до рідного краю – України. Вони глибоко переймалися ситуацією, що склалася в Україні у першій половині ХХ століття, й у своїх творах намагалися показати усі ті нещастя, які спіткали Україну.

Відомо, що конкретний концепт як елемент мовно-концептуальної картини світу репрезентує комплекс вербалізаторів, до якого належать лексеми (синоніми, антоніми), фраземи тощо. Вербалізація концепту демонструє його смисловий потенціал і сприяє поширенню інформації у лінгвосоціумі [Задорожна: 6].

У ході аналізу було виявлено розгалужену мікросистему номенів досліджуваного концепту, до найбільш поширених з яких належать такі, як: *країна, край, Україна, Вкраїна, земля, держава* та деякі інші. Щодо кількості вербалізаторів досліджуваного концепту, то у творах Юрія Клена синонімічний ряд номінацій розгалуженіший, ніж в Олега Ольжича. Зокрема, до номінантів концепту у першого з поетів належать слова: *Україна, Вкраїна, край, країна, держава, земля, мати, степ, згоріще, поле, акрополь, обшир, гай, Київ, столиця, рай, лоно*. Найпоширенішими серед них є лексеми *край* та *Україна*, що становлять 44 % від загальної кількості номенів, використаних цим автором. Для поезики Олега Ольжича на позначення концепту „батьківщина” характерні лексеми: *земля, держава, край, Україна, країна, хата, столиця, Русь, УНР*. Домінує тут вербалізатор *земля*, що складає 50 % від загальної кількості використаних номенів. Варто зазначити, що лексема *батьківщина* на позначення досліджуваного концепту вживається лише у текстах Олега Ольжича (*І очі зрять... ранкову млу батьківщини твоєї* [Ольжич 1994: 60]).

Неодноразово повертаючись до сторінок історії, коли Україна була незалежною державою, поети апелюють до таких номенів, як: *Русь (Русь моя! Золотокана Русь!* [Ольжич 1994: 110]) та *УНР (Українська Народна Республіка) (Раз так просто до стіни припер: „Ви – говорите, – націоналісти, стоїте в зв'язку із УНР”* [Ольжич 1994: 47]).

Емоційну напругу посилюють і оказіональні індивідуально-авторські номінації, як-от: *ясні зорі, тихі води* [Ольжич 1994: 111-112], *тінистий сад, нескошена трава* [Ольжич 2007: 168], *рідний обрій села* [Клен: 166], *там, де дух Шевченка* [Клен: 277], представлені, проте, поодинокими прикладами, як-от: *Не до смаку Вам тут кутя. А там, де дух Шевченка віяв, пульсує гаряче життя* [Клен: 277].

Зображаючи рідний край, поети реалізують власні світовідчуття, які сформувались у них під впливом культури, історії та середовища, в якому вони перебували. Звичайно, великий вплив на усвідомлення поняття батьківщини мала еміграція. Цим, наприклад, можна пояснити сакральні мотиви у творах Юрія Клена, який часто звертається до Бога з питанням про майбутню долю України: *О Боже! Пошли мені хоч знак малий: хай вкаже, що станеться з моєї України* [Клен: 105], або намагання Олега Ольжича зацентувати увагу на силі і міцності

України: *Напруженим луком на цоколі гір яснє Залізна Держава* [Ольжич 1994: 97].

Війна, розруха, голод – все це не могло залишати байдужим жодного українця. Образ такої батьківщини в уявленнях поетів-„пражан” супроводжують конотації співчуття, співпереживання та ін. Їх, зокрема, засвідчує концептуальний смисл „та, що викликає смуток”: *У твоїх покоях сутінь, синя сутінь звідкись з України, і журбі в них так безпечно...* [Ольжич 1994: 70]. Водночас обидва поети налаштовані оптимістично. Вони переконані, що в Україні попереду світле майбутнє. Це репрезентовано у смислі „та, яку розбудують”, наприклад: *Він у підвалину держави важкий свій камінь покладе, він буде грона чавить і знову мур зведе* [Клен: 52].

Загалом у творчому доробку Юрія Клена об’єктивується значно більше індивідуальних концептуальних смислів у структурі мовно-ментального феномена “батьківщина”, ніж в Олега Ольжича. Перший із поетів наголошує на безталанності рідного краю, в якому панують окупанти (*Над краєм велетень- кажан повис на крилах нерухомих, і ледве чути крил тих помах, і кажуть люди: то шайтан* [Клен: 185]); безмежності людського горя (*Але спливає Україна кров’ю, бо підступають орди Муравйова* [Клен: 159]); засуджує керівників держави (*Хвала і слава вам, вожді премудрі, що землю обертаєте на рай, що фабрикуєте парфуми й пудри і нас навчили з моркви пити чай* [Клен: 182]) та із сумом згадує ті часи, коли Україна була вільною (*Судилось буйним степом половіти тобі в літах минулих, Україно* [Клен: 156]). В Олега Ольжича, навпаки, актуалізується передусім образ могутньої, нескореної України: *Не зірвеш сонця, кат, з небес, не зірвеш України стяги!* [Ольжич 1994: 33]. Загалом в обох поетів живе надія, що рідний край буде процвітати і щасливо заживуть у ньому люди.

Лінгвоконцептуальну природу концепту “батьківщина” значною мірою виявляють тропи. Саме вони забезпечують мовну експресію текстів Юрія Клена та Олега Ольжича. До поширених в аналізованих текстах належить епітет як “один з основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслити характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши у нове семантичне поле, забезпечити це поле новим емоційним чи смисловим нюансом” [ЛСД: 245]. Наприклад: *рідна земля* [Клен: 344], *сонна земля* [Ольжич 2007: 115], *четвертована Вкраїно* [Клен: 97], *мертва країна* [Клен 1991:

211], *блакитний край* [Клен 1991: 159], *буйна Україна* [Клен: 137], *любий край* [Клен: 279], *щасливий край* [Ольжич 2007: 105], *зчорнілий край* [Клен: 97], *тихий край* [Клен: 293].

Найчастотнішим з-поміж епітетів до вербалізаторів досліджуваного концепту є *рідний*: *Краще в ріднім краї вмерти, ніж у чужому жити як пан!* [Клен: 166], який нерідко набуває іронічного відтінку: *Загомонів уранці табір, бо ждуть комісію „на чай”, яка „у мировом масштабе” змалює нам наш рідний край* [Клен: 313].

Для вираження часто поети використовують присвійні займенники *мій, наш* (*Отак мій край лежить вві сні – мій край покинутий синами* [Ольжич 1994: 35]). Останні посилюють експресію мови. Завдяки таким засобам поети підкреслюють свою єдність із державою. Близьким за функцією до присвійних займенників є епітет *батьківський* (*Батьківський край у згорищах чорніє, і кучерявиться по селах дим* [Клен: 319]), який імплікує значення єдності з Україною, адже що може бути ріднішим за батька і матір.

У певній опозиції до попередніх перебувають епітети *далекий і дальній*, особливо у поєднанні з *рідний*: *Здолали ми й кинули ниць понурі карпатські проходи, асфальти далеких столиць* [Ольжич 1994: 81]; *Коли тебе сурма твоєї туги покличе знов у рідний дальній край, де ждуть тебе безчестя і наруги* [Клен: 78]. Атрибут *далекий* може стосуватися чужого краю, але в аналізованих текстах вказує саме на рідний, який, на жаль, знаходиться далеко. Вживання цього епітета є зрозумілим, оскільки поети перебували в еміграції, далеко від рідної землі.

Використовуючи епітети *плодюча, повногруда* (*Земле! Земле! Плодюча, повногруда!* [Ольжич 1994: 51]); *благодатна і чорна* (*Земля благодатна і чорна до реїти знесилила ноги* [Ольжич 1994: 57]); *буйна* (*То хай над цим ланом подільським лине і сяє загравою по ночах на всю широку, буйну Україну* [Клен: 137]), митці акцентують увагу на сприятливих умовах для її розвитку – родючих чорноземах, безмежних ланах, неозорих полях тощо.

Синонімічний ряд утворюють епітети, за допомогою яких втілюється образ знедоленої, зруйнованої ворогами країни: *сплюндрована і знищена* (*О земле, земле, вітром лихоліття сплюндрована і знищена украї!* [Клен: 355]); *нещасна* (*Такий рясний, нечуваний врожай! послав Господь нещасній Україні, якого доти ще не бачив край*

[Клен: 182]); *спалений (край) (Росте нове твоїм деревам віття, мені ж – пустеля, спалений мій край [Клен: 355]); обшарпана (Під цим димовим снігом, промочена, понура, обшарпана, спить матінка-земля [Ольжич 1994: 35]); мертва (Не жду визволення, не жду відміни, бо знаю: не вертається назад ніхто з цієї мертвої країни [Клен: 211]).*

Концептуалізований образ батьківщини увиразнюють порівняння. Так, цей засіб особливо часто використовує Юрій Клен. Рідний край він порівнює із *тисячею Гоморр: Край спалахнув, мов тисяча Гоморр [Клен: 290], а столицю Київ – із сурмою, стародавнім українським інструментом, який закликав до боротьби козаків Запорізької Січі: Усе минулось, і знову воля, і часто Київ кличе, як сурма! [Клен: 174].*

Уявлення про Україну як цінний дар також реалізується через відповідне порівняння: *І візьме Україну знов у спадок, як долі вислужений, цінний дар, старого визнаний нащадок – її законний володар [Клен: 342].*

Для створення яскравого художнього образу *батьківщини*, посилення експресивності мови та модифікації концептуальних смислів поети використовують метафору. Це один із основних тропів поетичного мовлення, в якому певні слова та словосполучення розкривають сутність одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю [ЛСД: 456-457].

У творах Юрія Клена та Олега Ольжича лексеми-вербалізатори концепту „батьківщина” персоніфікуються, набуваючи сем, властивих назвам на позначення людини. Внаслідок цього творяться конструкції, побудовані на основі переносних значень дієслів: *спливати – “безслідно зникати, пропадати, втрачатися” [ВТС: 1173] (Але спливає Україна кров’ю, бо підступають орди Муравйова [Клен: 159]); дихати – “виявляти ознаки життя; жити, існувати” [ВТС: 225] (Ще куриться й дихає важко земля по стрілах огненної бурі [Ольжич 1994: 90]); кривавитися – “стікати кров’ю; кривавити” [ВТС: 463], ствердіти – “стати суворим, рішучим” [ВТС: 1191] (Двадцять літ кривавиться земля і сіпєніла, стверділа на каміння [Ольжич 1994: 72]); п’янити – “збуджувати, викликати захоплення” [ВТС: 1007], голубити – “виявляти любов, ласку” [ВТС: 190], родити – “давати початок чому-небудь, бути причиною появи чогось, створювати щонебудь” [ВТС: 1038] (Тут земля тільки пєстить, п’янить, вагітніє і родить [Ольжич 1994: 67]) та ін.*

Асоціативні зв'язки між словами-поняттями *країна і мати, Україна і лебідь, край і рай* можуть виявлятися у структурі семантико-синтаксичного паралелізму: *Вам будемо той міст, яким будете вертати, заспівавши „Заповіт”, в степ, де вас країна-мати вже чекає двадцять літ* [Клен: 313]; *Наш край – це рай* [Клен: 183]. Виявлено також тексти, в яких номени концепту „батьківщина” перебувають в опозиції до назв чужих земель, наприклад, до Аушвіца: *Тут [в Аушвіці] звичай той, що на Вкраїні поширено лише на свині, застосували до людей* [Клен: 270].

Завдяки художнім тропам, Юрій Клен та Олег Ольжич моделюють свій образ рідної землі, наділеної певними атрибутами, персоніфікованої, обездоленої, але рідної і близької.

Загалом об'єктивація концепту “батьківщина” у мовотворчості поетів-неокласиків Юрія Клена та Олега Ольжича поряд із загальномовним засвідчує індивідуально-авторське втілення відповідного образу. Дослідження такого плану потребують подальшого розвитку, який вбачаємо у виявленні специфіки різних лінгвоментальних величин в поезиці митців слова, як тих, що творять на теренах рідного краю, так і тих, що жили або живуть в еміграції. Адже саме це дасть змогу змоделювати мовно-концептуальну картину світу українського етносу в різні періоди його історії.

ЛІТЕРАТУРА

- ВТС: Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів і словосполучень / Авт. проекту та гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
- Задорожна: Задорожна О. М. Концепт „час” в українській поетичній мові: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук.: спец. 10.02.01 “Українська мова”. – К., 2008. – 20 с.
- Клен: Клен Юрій. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К.: Дніпро, 1991. – 461 с.
- ЛСД: Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: „Академія”, 1997. – 752 с.
- Маслова: Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: Тетра Системс, 2004. – 256 с.
- Ольжич 2007: Ольжич О. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич; передм. Є. Сверстюка. – К.: Смолоскип, 2007. – 664 с.

Ольжич 1994: Ольжич О. Незнаному воякові : заповідане живим. – К.: Дніпро, 1994. – 431с.

Селіванова: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.

Gomeniuk Olena. Motherland concept in works of Ukrainian neo-classical poets: linguistic aspect and the aspect of cultural studies

The article is devoted to the analysis of "motherland concepts", in Yurij Klen's and Oleh Olzhych' linguistic world. In this article are set the basic nomens of concept, his semantics, and basic structures of tropes which incarnates whole idea of given concept.

Key words: linguistics, cultural studies, concept, linguallly-conceptual picture of world, conceptual sense, nomen.

УДК 811. 161. 2 (091)

Любов Струганець (Тернопіль)

**ЗАСАДИ НОРМУВАННЯ ЛЕКСИКИ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ
ЛІНГВІСТІВ 20-30 рр. ХХ СТОЛІТТЯ**

Стаття присвячена вивченню поглядів українських лінгвістів на шляхи унормування лексики української літературної мови у 20-30 рр. ХХ століття. Проаналізовано праці І. Огієнка, В. Сімовича, М. Сулими, О. Синявського, О. Курило, В. Ганцова, Б. Ткаченка, А. Ніковського, які заклали основи наукової кодифікації лексичних норм.

Ключові слова: нормування, нормувальні процеси, українська літературна мова, лексика, період українізації.

Кожна мова – складне системно-структурне утворення, що перебуває у площині координат часу і простору. Водночас мова – це і живий організм, існування якого забезпечується діалектичною єдністю статички і динаміки у процесі функціонування. З огляду на